

VITA A JOGILAG EGYSÉGES JOBBÁGYOSZTÁLY MAGYARORSZÁGI KIALAKULÁSÁRÓL

A Tudományos Minősítő Bizottság 1976. május 12-én rendezte meg *Gericsné Bolla Ilona* „A jogilag egységes jobbágyosztály kialakulása Magyarországon (A korai feudalizmus szolgáltató népeleleitől a fejlett feudalizmus jogilag egységes jobbágyosztályáig)” című kandidátusi értekezésének vitáját. A disszertáció téziseit az alábbiakban közöljük.

A marxista történetírás – a régebbi kutatási eredményeket is hasznosítva – megvilágította a jogilag egységes jobbágyosság kialakulásának fő vonásait. Kifejtette, hogy a magyar jobbágyosság függésbe jutott szabadokból és felemelkedő szolgálóelemekből alakult ki. A két fő összetevő gazdasági nivellálódása már a XII. századra bekövetkezett, jogi szempontból azonban továbbra is megkülönböztetendők szabad és kötött jobbágyok. A jogi különbségek a XIII. század végére szűntek meg a paraszti osztályharc eredményeként.

A kutatások eredményei mellett sem tisztáztak az alávett osztály különféle rétegeinél sem a gazdasági egységesülés konkrét folyamata, sem jogviszonyaik tarkaságának a jogi egységbe torkollása, különösen a szabadok függésbe jutásának jogi vonatkozásai. Az értekezés ezeket a problémákat tárgyalja három fejezetben.

Az első fejezet a liber és libertas tartalmi-terminológiai változásával foglalkozik. Míg az államalapítás idején a liber átfogóan és egyértelműen jelölte a társadalom nem-servus elemeit, a XI–XII. sz. folyamán a kifejezés többértelmű lett, de nem volt határozott osztálytartalma. Jelölhette ui. mind a nobilis alatt álló nagyobb vagy kisebb vagyonú közsabadokat, mind a földesúri függésbe jutott vagy servusból szabadított libereket. A liber kifejezés fogalmi egységének megbomlásával a libertas is sokféle lett. A szolgálatszabadító, majd nemesítő oklevelek formuláiban gyakran szereplő *aurea libertas* azonban olyan ősi szabadságelemet őrzött, amely eleme lett mind a nemesi, mind a paraszti szabadságnak. A liber kifejezetten paraszti függésben levő termelőt a XIII. sz.-tól kezdett jelenteni, amikor a közsabadok vagyonos eleme, a serviens regis jogilag is elkülönült a vagyonatlan liberektől. Ekkor lett az ősi arany szabadság a feudális fejlődéssel átalakítva és megcsönkítva paraszti libertássá.

A második fejezet a világi birtok szervezetét és szolgáló népeit tárgyalja, világi birtokon érte nagyságra való tekintet nélkül azt a (nem királyi) földtulajdont, amelyet az államhatalom kiépülése után is egyéni vagy rokoni tulajdon képvisel. A világi birtok régies és kezdetleges vonásokat őrzött a korai feudalizmus idején: a rokoni csoport- és az egyéni-kiscsaládi tulajdon kettősségét. A föld feletti csoporttulajdon szívós fennmaradása egyrészt lassította a benne részesülők deklasszációját, másrészt megőrizte a kiscsaládi tulajdonban álló szolgáltatóknak mint propriusoknak az ingó vagyon mivoltát.

A világi birtokon többnyire jogi kifejezésekkel jelölt szolgáltatók közül a servusok tömeges alkalmazása a földesúri házigazdaságok virágzása idején igen jelentős volt. Helyzetük formailag hasonló az antik servuséhoz. Önálló gazdaságuk nem, csupán önálló háztartásuk volt, ennek megfelelően munkajáradékkal tartoztak. A szoros servitus kötelékéből csak különféle fokú felszabadítási aktussal szabadulhattak. A csoport- és egyéni tulajdon arányának az utóbbi javára történt változásával a földesurak servusaik kisebb-nagyobb részét önálló gazdasághoz is juttatták. Az ilyen elemeket a servushoz viszonyított libertasuk alapján libertinusoknak nevezték. Nagyonbártszert termékjáradékot adtak, de a prédiümokon kisebb mértékben robotot is teljesítettek. Személyük úri tulajdonban állt, de a szokásjog szentesítette libertasuk volt személyük pénzen való megváltása. A XIII. sz. végén szerepük megszűnt. Ugyanekkor a liber elem lett tömeges a világi birtokon, a kiscsaládi tulajdon kibontakozásával. A XIII. sz. közepéig főleg katonai vagy birtokkezelő szolgálatot láttak el, míg a század második felétől tömegesen paraszti tevékenységet folytattak, pénz- és termékjáradékot adtak. Személyük szabadságának biz-

tosítéka volt az 1298. évi királyi tanácsi határozatban rögzített költözési jog. Ez kifejezetten a világi birtok személyileg szabad népeire vonatkozott. A világi birtok liberjeinél figyelhető meg először az érett feudalizmus jobbágyparasztjának típusa.

A III. fejezet a szakirodalom által jobban megvilágított királyi és egyházi birtok népeit s helyzetének alakulását tárgyalja. Noha a két birtoktípus funkciója és szervezete eltérő, együttes tárgyalásukat az indokolja, hogy az itt foglalkoztatott különféle szolgáló kategóriák gazdasági és jogi helyzete hasonló volt.

A korán feudalizált királyi és egyházi népek egészét ugyanaz az uraság fogta át, s hatalma alatt egyformán alattvalóvá vált a legmagasabb szolgálatot ellátótól a legalacsonyabb rangúig mindenki, aki szervezetébe tartozott. A világi birtoktól eltérően kevésbé alkalmaztak népeikre jogi kategóriákat, hanem a szolgálat neme szerint csoportosították őket. Ezzel a szolgáló népek olyan hierarchiáját teremtettk meg, amely keretül szolgált a jutalmazásnak és büntetésnek. A királyi és egyházi birtok népei körében a közszabadságot korán megszüntette. Liberrel jelölt elemei viszonylagos szabadságot élveztek, de nem aurea libertast. Ezért őket „király”, ill. „egyház szabadjának” lehet tekinteni. Másrészt a világi birtokra jellemző servitus nyers formáját korán felszámolták. A királyi birtok a XIII. sz.-ban felbomlott, népei különféle útra tértek. Jelentős tömegük a jogilag egységes jobbágyságba olvadt, maradványelemek azonban a XIV. sz.-i királyi váruadalmakban megfigyelhetők. Az egyházi birtok nem bomlott fel. A XI–XII. században rugalmas szervezete azonban megmerevedett, szolgáló népei csak a XIV. sz. folyamán tagolódtak be a jogilag egységes jobbágyságba.

Az osztály jelölésére használt kifejezés, a jobbágy (jobagio) még a XIV. sz.-ban is többértelmű volt, csak a század végétől jelölte egyértelműen a jobbágyparasztot.

A nyilvános vitán elsőként *Lederer Emma* ny. egyetemi tanár, a történelemtudományok doktora olvasta fel opponensi véleményét. Előljáróban kiemelte, hogy a disszertáció hosszú évtizedek mulasztását pótolta, s Árpád-kori társadalomtörténetünk alapvető kérdéseit kívánta tisztázni, amelyekről *Tagányi Károly* 1922-ben azt állította, hogy ezek sohasem lesznek felderíthetők. S noha marxista történetírásunk már régebben megkísérelte több oldalról megvilágítani a magyar korai feudalizmus osztályainak kialakulását, s több feladat megoldását sikerrel el is végezte, a sokféle elnevezésű szolgáltató rétegek fejlődését az egységes jobbágyosztály létrejöttéig nem tisztázta teljesen, nem rajzolt egységes képet erről a rendkívül bonyolult folyamatról. Bolla Ilona vállalkozása sikerrel járt, nyomon kísérte az egyes rétegek fejlődését; egymáshoz és az úrhoz, illetve a földhöz való viszonyukban jogi állásukat szabadságuk, illetve szolgaságuk szempontjából vizsgálta. A dolgozat példás szorgalommal gyűjtött és finom kritikai élel felhasználta számos eddig rejtett összefüggést világított meg. A feltárás, az összefüggések vizsgálata minden birtoktípusra kiterjeszkedik, ha talán nem is egyenlő mértékben. Szinte hiánytalanak tekinthető a világi birtokszervezet kialakulásának felvázolása, a nagybirtokon hamarabb eltűnő, de a kisbirtokon még késői időkben is kísértő ódon maradványok bemutatása. A dolgozat egyik legkiemelkedőbb analízise a libertinusokkal kapcsolatos. Bolla Ilona érdeme, hogy elsőként tisztázta e réteg mibenlétét, s servustól való eltérését és a magánnagybirtokon betöltött fontos szerepét. Plasztikus képet rajzolt a jelölt arról, hogy a királyi birtok felaprózódásának eredményeképpen miként lett dominánssá a világi birtok és annak szervezete. További kutatást igényel viszont, hogy a királyi birtokszervezet megszűnésével az újszerű királyi birtokon milyen gazdasági és társadalmi szervezet alakult ki. Teljesen igaza van Bolla Ilonának abban, hogy a királyi és az egyházi birtokok felépítésükben eltérnek a világi nagybirtok felépítésétől. Sajnálatos, hogy kissé elnagyolt az egyházi birtok ábrázolása, itt hiányolható a gazdasági alap figyelembevétele. S bár igaz, hogy az egyházi birtok hasonlóbb a királyi birtokhoz, mégis sok tekintetben eltér attól. Az egyházi birtok különböző elemekből tevődött össze, királyi adományok és magánosok juttatásai egyaránt szerepelnek ebben. Ez okozza a birtokok rendkívül szórt voltát. Ezeknek a birtokoknak a megszervezésére sem a király, sem a legtehetősebb magánföldesúr nem volt képes. S ezek a birtokok már a feudalizmus legkorábbi szakaszában is aránylag fejlett, rendezett gazdasági szervezetet mutatnak. Jóllehet a jelölt több ízben is rámutatott arra, hogy az egyház hatalmi szervezete milyen nagy szerepet játszott a feudalizmus kialakulásában, de talán nem hangsúlyozta eléggé, hogy gazdaságilag mit jelentett ez a jobbágyság kialakulásának folyamatában is. A hasonlóság mellett erősebben kell hangsúlyozni az egyházi birtok eltérését is a királyi birtok szervezetétől, így azt, hogy a királyi birtok vári szervezetében mennyire a hadviselésen van – legalábbis a kezdeti periódusban – a hangsúly. Talán azt is jobban ki lehetne emelni, hogy amíg a királyi birtok szervezete a szabadok lesüllyesztésekor gyakran meghagyta

régi szervezetüket (decursionatus, centurionatus), az egyházi birtokon ezt nem tartották meg. Ilyen szervezet az egyházi nagybirtokon nem volt, még a dömösi oklevél sem bizonyítja – mint a jelölt helyesen mutatott rá – ilyenek a létét. S további eltérés az egyházi és a királyi birtok között, hogy a királyi birtok népei szabadabbnak érezhették magukat, mint az egyházi birtok népei, hiszen a király távol van, képviselői is az államhatalom képviselői, ezzel szemben az egyházi földesúr úgyszólván testileg jelen van, tisztségviselői útján közvetlenül irányítja népei életét. A dolgozat – bizonyos vonatkozásban szükségszerűen és úttörő jellegéből következően – erősen a jogi viszonylatokra alapozza kifejtéseit, és ezek mögött kissé halványabb a gazdasági alap felvázolása. A jelölt itt nem közzétett nagy adatanyagának mielőbbi publikálása a szolgáltató rétegek településtörténetéről, azok gazdasági és társadalmi helyzetéről jelentős hozzájárulás lenne a korai feudalizmus gazdaság- és társadalomtörténetéhez. Kissé vitásnak tűnik az osztály és osztályharc kérdésének a megoldása. A pannonhalmi perek tárgyalásakor talán túlzás lenne osztályharcról beszélni, de pontosan meg kellene jelölni, hogy az egyház népeinek (és más népeknek) együttes felkelése, már egy egységesülő és az osztály csíráit magában hordozó elnyomott rétegnek többé-kevésbé öntudatos lázadása nem a formálódó osztályrend ellen, mint egykor a pogánylázasok, hanem a már kialakult feudális rendszer ellen irányul. A kisebb horderejű kérdések közül felmerül, vajon I. István idejében olyan egységes-e a szabadság, mint az értekezés tárgyalja (vagy már az István-kori „közsabadok” szabadsága is megkérdőjelezhető itt-ott), illetve, hogy vajon 1092-ben a „populus” alatt tényleg a közsabadok tömegeit értik-e (vagy pedig már 1061 után nemigen beszélhetünk a „közsabadok tömegeiről”). Lederer Emma opponens szerint a disszertáció egyik fő érdeme a rendkívül gazdag forrásanyag és annak finom analízissel elvégzett feldolgozása. A jelölt a témával kapcsolatos úgyszólván teljes hazai és külföldi irodalmat felhasználta. A hasznosított irodalmi anyag bizonyítja, hogy a magyarországi feudalizmus, ha fáziskülönbséggel is, beletartozik az általános európai feudalizmus vonulatába, a kelet-európai irodalom felhasználása pedig arról győz meg, hogy az európai specialitások éppen az ezekben az országokban kialakult feudalizmushoz teszik többé-kevésbé hasonlatossá a magyarországi feudalizmust. Az opponens Bolla Ilona értekezését nemcsak a kandidátusi fokozat elnyerésére tartotta alkalmasnak, hanem szükségesnek ítélte annak mielőbbi megjelentetését, idegen nyelven is. Végezetül javaslatot tett arra, hogy a bíráló bizottság Bolla Ilona disszertációját fogadja el és kezdeményezze a jelölt számára a kandidátusi fokozat odaítélését.

Ezt követően az értekezés másik opponense, *Horváth Pál* egyetemi tanár, a jogi tudományok doktora terjesztette elő véleményét. Előljáróban azt fejtegette, hogy a jogtörténeti kutatómunka kialakulásától kezdve egyfajta határterületi szerepet tölt be a társadalomtudományok kereteiben. Ha ezt a természetes kapcsolatot a történeti segédtudományok, illetve az okleveles forráskutatás alapján álló középkori történet vonatkozásában vizsgáljuk, akár könnyen a jogtörténeti kutatómunka módszertanának önállótlán voltára is lehetne következtetni, hiszen a polgári jellegű, túlnyomóan középkorcentrikus jogtörténetírás hosszú ideig nem is igényelte a módszertani önállóság megteremtését. A korai magyar jogalkotási emlékek és az oklevelek bizonyítékai lehetnek a történeti-jogtörténeti kutatómunka egymásrautaltságának. A modern marxista jogtörténetírás a középkorcentrikus szemlélet egyoldalúságait leküzdve az újabb korok felé fordította figyelmét. A kutatómunka súlypontjainak ilyen értelmű áthelyeződése rövidesen tartalmi és módszertani jellegű eredményekhez vezetett. Ugyanakkor újabb veszélyforrása lehet a jogi historizmus fejlődésének, ha a magyar történelem közel évezredes fejlődését kitöltő feudális jogrend elemző vizsgálata egyoldalúan háttérbe szorul. Bolla Ilona dolgozata a hazai jogtörténetkutatás számára hézgapótló ismeretek megszerzését és felhasználását tette lehetővé, téma-választása összhangban van a marxista jogtörténettudomány előtérbe került követelményeivel. Úgyszólván hiánytalanul hasznosítja a korábbi alapvető jogtörténettudományi megállapításokat, illetve továbbfejleszti azokat. Az értekezés különös erénye az eredeti források alapján alkotott önálló tudományos állásfoglalás, mely nem annyira a látványosan újnak tűnő konklúziókban, mint inkább a részletek mintaszerűen logikus rendszerbe foglalásában, illetve a korabeli magyar társadalom gyötrelmes vajúadásának bemutatásában ölt testet. A disszertáció a kapcsolódó jogtörténetirodalom nemzetközi eredményeit is igényesen használta fel, és a polgári jogtörténetírás reprezentánsainak eszméit is módszeres történetkritikai szemlélettel kezeli. Mindezek alapján az opponens javaslatot tett az értekezés elfogadására. Ezt követően néhány, elsősorban historiográfiai jellegű megjegyzést fűzött a disszertációban érintett irányzatokhoz, hiszen a jobbágyság kialakulását vizsgáló hazai és nemzetközi irodalom valóságos eszmetörténeti gyűjtőponttá formálta a kérdés megközelítőinek törekvéseit. A magyar polgári irodalom a jobbára porosz-német, illetve osztrák tudományos tapasztalatokra épített.

Még *Tagányi* és *Erdélyi* is ezen a nyomvonalon indult el. Bolla Ilona dolgozata azt is példázza, hogy a problémák bonyolult eszmetörténeti anyagában a modern marxista historiográfia nemzetközi elismerésre joggal számot tartó újabb tárgyi és módszertani eredményeire (*J. Bardach, A. I. Nyeuszihin* és számos más kiváló szovjet középkorkutató eredményeire) biztonságosan lehet támaszkodni. A kirajzoló bonyolult történelmi kép némi leegyszerűsítéssel úgy állt össze, hogy a jobbágyság kialakulása általában a területiális falusi földközösség felbomlásával, illetve az egyszerű szabadok tömeges lesüllyedésével összefüggésben jelentkezett a középkori Európa népeinek történetében. Bolla Ilona – Nyeuszihinhez hasonlóan – az egyházi és világi birtok kialakulásának feldolgozására vállalkozott, s nem véletlen, hogy a magyar fejlődést vizsgáló jelölt a frank-germán kort kutató Nyeuszihin művével sokban azonos vagy ahhoz közel álló megállapításokra jutott. Az eredmény mégsem sablon, mivel a szerzők a társadalmi valóság bonyolultságát és ellentmondásosságát tükröző eredeti forrásokra építenek. Megdöbbentően összecseng az I. István-kori „pro animarum salute libertati mancipati fuerint” a lex Saxonum LXIV. szakaszával, amely a „szükség” által az egyház védelmébe kerültek joghelyzetét juttatja kifejezésre. Bolla Ilona értekezése nagy lehetőségek hordozója is egyben, így pl. a disszertáció a középkori falusi földközösség hazai történelmünkben játszott szerepének továbbfejlesztésében is monografikus alkotást ígérő eredményeket tartalmaz. Éppen a Sociétés Jean Bodin regionalis összehasonlító kutatások eredményeit összegző 1976. évi varsói ülése, mely a faluközösségi viszonyok témakörével foglalkozik, teszi aktuálissá a példa kiemelését. A szerző értekezésében igazolta felkészültségét ahhoz, hogy kora középkori agrártörténetünk polgári történetírásának kritikai elemzését továbbvigye, miként *A. I. Danyilov* a kora középkori agrártörténet német historiográfiájának összetevőit vizsgálta. Danyilov a német polgári történetírás azon korszakára összpontosította a figyelmet, amely a magyar történettudomány fejlődése szempontjából leginkább meghatározó, vagyis a XIX. század végére, illetve a XX. század elejére. S mivel az ilyen természetű historiográfiai feladat megoldása csak a vizsgálat tárgyát képező történelmi folyamatok tisztázása nyomán lehetséges, így történeti-jogtörténeti historiográfiánk területén is megalapozó a jelölt értekezése. A még régebbi történeti jogi iskola (*Savigny*), a romantikus szemlélet különféle irányzatai, illetve a Danyilov-féle kutatások korszakhatárán (1914) túl jelentkező reakciós polgári irányzatok kritikai elemzése nyújthatna megközelítően teljes képet a német polgári tudományosság hatóerejéről. Visszatérve az értekezésre, az opponens fontosnak ítélte a tudatos forráskritikai szemléleten nyugvó fogalomépítést; gyakorlatilag az ún. filológiai összehasonlító módszer alkalmazásának egyik, leginkább eredményesnek mondható eljárását példázza a disszertáció. A filológiai összehasonlító kutatómunkának – sokat vitatott előzményei ellenére is – jelentős szerepe van a modern jogtörténetírásban. A módszertani követelmények lazítása nélkül lehetne szorgalmazni a filológiai összehasonlítás (térben és időben) távol eső lehetőségeinek felhasználását. Nyilvánvaló tehát, hogy eredménnyel kecsegtetnek Magyarországon a forrásokon nyugvó és a környező népek jogfejlődésére is kiterjesztendő filológiai összehasonlító eljárások, anélkül, hogy ez elfordítaná a figyelmet az aktuális magyar jogtörténeti feladatoktól. A jelölt elemzései a jogtörténet művelője számára is hiánytalanul meggyőzőek, középkori jogtörténetírásunkban példamutató az a törekvés, ahogyan a normatív (jogi) anyagot, a jogalkotási (törvényi) emlékeket felhasználja. Végezetül az opponens megismételte javaslatát, hogy a bíráló bizottság tegyen előterjesztést a Tudományos Minősítő Bizottságnak a jelölt számára a fokozat odaítélésére.

Bolla Ilona válaszolt a bírálatokban foglaltakra. Mindenekelőtt megköszönte opponensei bírálatát és az elismerő szavakat. A jelölt eredeti célja a földközösség fejlődésének és a telekszervezet kialakulásának vizsgálata volt. A kutatómunka folyamán azonban az eddigi társadalomtörténeti kutatásnak bizonyos fehér foltjai tűntek elő. Ezért a termelőerők komponensei közül a legjelentősebbnek, a termelést végző társadalmi osztálynak a fejlődését próbálta nyomon követni. Így lett a tanulmány témája az Árpád-kori alávett osztály különféle helyzetű, jogú és funkciójú rétegeinek, csoportjainak a vizsgálata s a jogilag egységes jobbágyparasztságra vezető útjuknak a bemutatása. Az osztályviszonyok fejlődését meghatározó tulajdonviszonyok alapvető kérdéseit összefoglaló jellel az egyes fejezetek bevezetéseként tárgyalja, a közösségi tulajdon felbomlása, maradványainak továbbélése vagy elsorvadása, a paraszti birtoklás formáinak felvázolása pedig külön tanulmányt igényel. Mivel az archaikus közösségi formák az úri hatalom alatt álló népek körében nem a világi, hanem a királyi és az egyházi birtokon őrződtek meg, ezért tárgyalta együttesen a két utóbbi birtok kora Árpád-kori szervezetét. Az utóbbi 20 esztendő kutatásai alapján közismert a királyi és egyházi birtok közötti külön-

ség, így megelégedett a vonatkozó szakirodalomra történő hivatkozással. A legfontosabb kérdéseket éppen Lederer Emma vizsgálatai tisztázták. A jelölt disszertációjában inkább azt hangsúlyozta, hogy az egyház nemcsak ideológiával járult hozzá a feudális rend kiépítéséhez, hanem a fejlettebb nyugat-európai birtok- és agrárszervezet elemeit is átültette, valamint szolgálonépeinek szervezetét is nyugati minta szerint építette ki. A tulajdon- és birtoklási viszonyok bonyolultságából adódóan bonyolult társadalmi tagozódás valamiféle rendszerezésére a forrásanyag természetéből következően a jog szempontja kínálkozott mint erre a leginkább alkalmas. A vonatkozó külföldi szakirodalom alapján Kelet-Európában – Nyugat-Európaéhoz viszonyítva – a liber és a libertas fogalom változása lassúbbnak tűnik, mint a benne kifejezett társadalmi helyzeté. Ezért a jelölt szerint az államalapításkor meglévő függőségi viszonyok a libertas fogalom egységét még nem bontották meg. A közszabadság hosszú ideig, a pogánylázadások leverése után is olyan norma volt, amelyhez egyéb libertasokat viszonyítottak. Az 1092. évi szabolcsi zsinati határozat hozatalánál a papsággal tanuskodó populus egyéb elemek mellett a későbbi királyi szerviensek nem jelentéktelen számú elődeit is magában foglalhatta. Ezért lehet ekkor még a közszabadosok tömegéről beszélni, annál inkább, mert történetírásunk a XIII. század elején szintén a közszabadosok fölé emelkedő királyi szerviensek tömegét szokta emlegetni. Noha a magyar állam vitathatatlanul kezdettől fogva osztályellentétek terméke, az osztályok kiforrása azonban a XIII. század második feléig tartott. Mindaddig az úri osztály éppen úgy nem tekinthető kifejezetten nemesi osztálynak, mint ahogyan az alávetett osztály sem volt azonos az érett feudalizmus jobbágyparasztságával. Az államalapítást követő két évszázadban mindkét osztályról elsősorban mint keretről beszélhetünk. Az osztályharc kérdésével kapcsolatban a jelölt utalt arra, hogy az Árpád-kori osztályharccal Molnár Erik, Lederer Emma, Székely György behatóan foglalkozott, eredményeikre a disszertációban hivatkozott. Válaszában hangsúlyozta, hogy az osztályharc elemei – mint azt éppen Lederer Emma is kifejtette – fellelhetők már a pogánylázadásokban is. Lederer Emma különösen a pannonhalmi pereket hozza fel mint az osztályharc kifejtendő példáit. A jelölt szerint, ha a perekről fennmaradt okleveleket összevetjük az 1437. évi parasztháború kolozsmonostori egyezményeivel, igen nagy különbséget figyelhetünk meg: az 1437. évi felkelés parasztjai már az egységes jobbágyosztály kialakulása után egységes jobbágyparaszti tudatról tettek tanúságot, míg a 200 évvel korábbi lázongó pannonhalmi népeknél hiába keresnők ezt a tudatot. Ők nem a földesurak alkotta osztály, hanem csupán saját földesuruk visszaélésként felfogott törekvései ellen léptek fel, esetükben nem annyira osztály-, mint inkább csoporttudatról beszélhetünk. A forrásanyag jól mutatja, hogy egyik csoport sem harcolt a másik érdekében, jöllehet a panaszok egyike, a megnövekedett fuvarozási robot mindegyik csoportnál azonos volt. Mégsem lehet tagadni a pannonhalmi népek lázongásának osztályharc mivoltát, csakhogy itt az osztályharc kezdetleges formái jelennek meg, amelyek az osztály keretét kitöltő rétegek termelésben elfoglalt helyzetének azonosulásával fokozatosan tűntek el. Ezután foglalhatta el a csoporttudat helyét az osztálytudat, s léphetett ki korábbi elszigeteltségéből a paraszti osztályharc. Ami azt a kérdést illeti, hogy milyen gazdasági szervezet és belső rend alakult ki a királyi birtokszervezet felbomlásával az újszerű királyi birtokon, a jelölt kifejtette: noha a XIV. században már kiforrott nemesi és jobbágyparaszti osztály áll előttünk, mindkét osztályon belül voltak olyan maradványelemek, amelyek jogilag még nem tagolódtak be teljes mértékben. Ilyen maradványok főként a királyi és az egyházi birtokon figyelhetők meg. Az úri osztályhoz tartozó elemekként kondicionárius, illetve partikuláris nemesek éltek, mint a várjobbágyok, illetve az egyházi jobbágyok kései maradvékai. A jobbágyparaszti osztály jogi egységéből is kimaradtak bizonyos, szabad költözési joggal nem rendelkező kondicionárius elemek, akik az Anjouk által váruradalmakká szervezett királyi birtok parasztjai lettek. A XIV. század végére ezek a jogi szempontból a korai feudalizmus jegyeit hordozó maradványelemek eltűntek. Egyes szolgáló kategóriák neve, különösen az udvarnokoké, sokáig fennmaradt. E szolgáló kategóriák szervezetét inkább a szokás, mint a tényleges helyzet őrizhette meg. Maradványelemek azonban helyel-közzel az újkorig kimutathatók, mint pl. a szentgáli királyi vadászok. A jelölt helyt adott Horváth Pál észrevételének, hogy a hazai alávetett osztály különféle rétegeire vonatkozó terminológiát szélesebb körben kellene összevetni más országok társadalmi terminológiájával. Maga a jelölt ezt a vizsgálatot csak abban az esetben végezte el, ha a hazai és a külföldi terminológia azonos volt. Valóban egy következő tanulmány tárgyát képezheti a falusi földközösségek s egyáltalán a közösségi formák Horváth Pál által javasolt ismertetése. Mindez Tagányi ma is alapvetőnek számító munkájában nem világos, terminológiánk – így pl. maga a földközösség kifejezés – sem egyértelmű. Befejzésül kérte a jelölt válasza elfogadását.

Az opponensek a jelölt választát elfogadták; Lederer Emma megjegyezte, hogy az osztályharc kérdését a disszertáció és a jelölt válasza alapján újra meg kell vizsgálni, s az ő korábbi nézeteit, amikor is szélesebb körben kereste az osztályharc megjelenési formáit, meg kell haladni. Ma már úgy ítéli meg, hogy olyan korai időben, mint a XIII. század első fele, nem lehet kifejezetten osztályharcra számolni.

Ehhez kapcsolódóan *Elekes Lajos* egyetemi tanár, akadémikus arra utalt, hogy a marxi elméletben a *Klassen für sich* és a *Klassen an sich* kettőssége megoldja a szóban forgó kérdést.

Bak János kanadai egyetemi tanár üdvözölte Lederer Emmának a korai osztályharc kérdésében itt kifejtett álláspontját, majd méltatta a dolgozat jelentőségét.

Bartha Antal, a történelemtudományok doktora, a bíráló bizottság elnöke kiemelte a dolgozat témaválasztásának fontosságát a marxista történetkutatás szempontjából, majd egyetértését fejezte ki Lederer Emma osztályharcról itt elmondott nézetével.

A vita lezárásával a bíráló bizottság zárt ülésen folytatta munkáját. Hangsúlyozta a dolgozat által felölelt téma feldolgozásának nagy fontosságát, méltányolta a jelölt marxista történelemszemléletét, mintaszerű forráselemzéseit, a felhasznált források és feldolgozások számát és minőségét, a külföldi szakirodalom hasznosítását, az értekezés számos új megállapítását és megoldását. Mindezek alapján úgy foglalt állást – s ezt az állásfoglalást a zárt ülést követően a vitaülésen ismertette –, hogy egyhangúan – hét igen szavazattal ellenszavazat nélkül – javasolja a Tudományos Minősítő Bizottságnak: *Gericzné Bolla Ilona* számára a történelemtudományok kandidátusa fokozatot ítélje oda.

KRISTÓ GYULA